

Szemle

Deczki Sarolta¹

BOZÓTVÁGÓVAL AZ ESŐERDŐBEN

– *Az ellopott tragédia, Rejtő Jenő-émlékkötet*, szerkesztette Thuróczy Gergely, Petőfi Irodalmi Múzeum–Infopoly Alapítvány, Budapest, 2015, 502 lap –

Emberélet kioltására is alkalmas súlyú könyvet vehet a kezébe a Rejtő Jenő könyveit kedvelő olvasó, ha kíváncsi az író életére, s mindenre, ami kapcsolatban van vele. A „minden” pedig jelen esetben nem költői túlzás, hanem számos tanulmányt, levelet, egy regénykéziratot, rengeteg képet és korabeli dokumentumot jelent. Thuróczy Gergely szerkesztő és stábjja hatalmas munkát végzett, mellyel már régen adós volt az irodalomtudomány a nagyközönségnek – és Rejtő Jenőnek.

Több oka is van annak, hogy ez a munka mind ez idáig váratott magára. Az egyik kétségtől az, hogy valóban jókora időnek kellett eltelnie, amíg Rejtő művészetét elkezdte komolyan venni a szakma is, és napvilágot láttak az első, vele foglalkozó irodalomtörténeti tanulmányok. E tekintetben óriási lépés volt, hogy a 2007-ben megjelent *A magyar irodalom története*i című vállalkozásban *Rejtő és a pesti ponyva* önálló fejezetet kapott.² Továbbá az is, hogy az utóbbi években az irodalomtudományban is számos kísérlet született arra, hogy újragondolják a „magas” és a „népszerű” irodalom viszonyát, és rehabilitálják az eleddig lekezelt, lenézett műfajokat. A másik ok pedig inkább gyakorlati: számos, már rég kanonizált szerző életműve sincs feldolgozva, és nem készült még róluk monográfia. Nagyon meg kell becsülni, ha néha megjelenik egy-egy adósságtörlesztő munka, hiszen manapság nem járnak jó idők azokra, akik ilyesmire adják a fejüket. Mindezeket túl a kutatóknak még számos egyéb nehézséggel is meg kellett küzdeniük: Rejtő olvashatatlan kézírásával és a legendákkal, melyeket részint ő maga terjesztett. Túlzás nélkül állítható, hogy a könyv szerzői minden tőlük telhetőt megtettek azért, hogy egyre kevesebb fehér folt maradjon Rejtő Jenő életútjában és életművében.³

¹ A szerző az MTA BTK Irodalomtudományi Intézete Modern Magyar Irodalmi Osztályának tudományos munkatársa.

² VERES András, *A ponyva klasszikusa*, in *A magyar irodalom története III.* szerkesztette SZEGEDY-MASZÁK Mihály és VERES András, Gondolat, Budapest, 2007.

³ Itt kell megemlítenünk egy másik, frissen megjelent művet, mely Rejtő életének regényes feldolgozására vállalkozott: MATUSCSÁK Tamás, *Rejtő Jenő elveszett naplója, Életregény*, Noran Libro, Budapest, 2016.

Kezdjük a végén! Már csak azon praktikus okból is, hogy ha az olvasó visszariad is a vaskos könyvtől, az utolsó blokkban található gazdag képanyag talán meghozza a kedvét hozzá. Családi fotók, könyvborítók, plakátok, személyi okmányok, kéziratok, korabeli folyóiratcikkek másolatai találhatók a *Képmelléklet*ben, melyek megidézik valamit a harmincas évek Budapestjének hangulatából. Külön említést érdemelnek a könyvborítók: a harsány színek, a karikatúrafigurák, a tipográfiai megoldások. A téma iránt intenzívebben érdeklődőknek hasznos segítség az *Irodalomjegyzék*, valamint a képregények és a külföldön megjelent művek bibliográfiája.

A *Kultusz, utóélet* címet viselő blokkban szerepel Kemény István 2003-as kiállításmegnyitó-beszéde (*Az ellopott tragédia* címmel, mely egyszersmind a kötet címadója is). A rövid írásban olvasható a kifakadás: „...most akkor végül is mi az ördög maga az irodalom, ha egy Rimbaud-nak kevés volt, egy Rejtő pedig nem bír belekeverülni?” (401) Holott – olvashatjuk a folytatásban – Rejtő életműve nemcsak irodalom, több is, meg kevesebb is: „a nagy, modern világmítoszok része” (401), s ebbéli minőségében önértékünk egyik fontos eleme. Valószínűleg sokak benyomását fogalmazta meg Kemény, amikor azt írta, hogy Rejtő életműve, életpályája viszonyítási pontot jelent: „ahhoz képest hol élünk mi, sőt – miért” (402).

Thuróczy Gergely ugyancsak rövidebb tanulmánya (*Rejtő Jenő, a reciklált ponyvaszeni* címmel) is szélesebb kontextusban értelmezi a ponyva hagyományát, ám filológiai szempontból a különböző motívumok, szereplők, címváltozatok, témák vándorlásának jár utána.

A *Résztanulmányok* fejezet négy olyan kisebb tanulmányt tartalmaz, melyek Rejtő életművének és pályájának egy-egy kisebb területét elemzik alaposabban. Perczel Olivér írása, a *Rejtő Jenő nyomában a levéltárban – Adalékok egy megír(hat)atlan életrajzhoz* a Rejtőről előkerült dokumentumokat tekinti át: születési anyakönyvi bejegyzés, bizonyítványok, válási papírok (ezekből több is van), valamint itt olvashatjuk annak az *Egyedül vagyunk* című szélsőjobboldali lapban megjelent cikknek a másolatát, mely végzetesnek bizonyult Rejtő számára. Az író ügyvéd bátyja, Reich Gyula képviselte az ezután indított perben, melynek dokumentumai szintén megtalálhatók a könyvben, mint ahogyan a képviselőház mentelmi bizottságának jelentése is, mely kimondja, hogy nem függesztik fel annak az Oláh György nevű képviselőnek mentelmi jogát, aki a lap főszerkesztője volt.

Szilágyi Zsófia Júlia tanulmánya, a *Rejtő a ponyván* azt taglalja, milyen külső-belső kényszerek irányították Rejtőt a ponyva felé. A belsők között említi a sohasem leplezett írói ambíciót és hatalmas becsvágyat. Rejtő sikert akart, karriert – és pénzt. Méghozzá nagyon sok pénzt, hiszen meglehetősen költséges életmódot folytatott; rengeteg pénzt kártyázott el, ráadásul feleségtartást kellett fizetnie – és ezzel már a külső kényszereknél tartunk. A tanulmány átfogó képet ad a korabeli ponyvakiadói viszonyokról, honoráriumokról, megélhetési problémákról.

Győri Anna „Jön a nő!” című tanulmányában Rejtő szerelmi életét igyekszik feltérképezni, mely éppoly reménytelen vállalkozás, mint életrajzának megírása. Kiderül, hogy az író korántsem volt olyan romantikus lélek, mint regényeinek hősei

(a hűségéről nem is beszélve), valamint a regényekből kirajzolódó nőideál is messze van attól, amit Rejtő barátnőitől valójában elvárt. Míg ugyanis a regényhősnők aktív, cselekvő figurák, és a férfiak méltó társai, addig Rejtő teljes alárendelődést, önfeladást követelt a nőktől, valóságos zsarnok volt kapcsolataiban.

Az utolsó ebben a blokkban *Szilágyi Zsófia Júlia* másik tanulmánya, a *Kéziratlapok rejtélye* című, amely a kötetben található kisregénykézirat változatai között próbál eligazodni. Az életművet övező legendák szempontjából is fontos a szerző megállapítása: „...a szövegegyüttes egyértelműen cáfolatot jelent a kéziratos cetlikkel fizető Rejtő-mítoszt illetően, a sok változat, a rengeteg húzás, stilizálás a Hámori Tibor *Rejtő Jenő rejtélyes élete* című könyvből kibontakozó képet támasztja alá” (389). A filológiai elemzések Rejtő munkamódszerére is rávilágítanak: hogyan bukkan fel egy-egy ötlet különböző szövegekben, s milyen alaposággal gondozta az író saját szövegeit. Erről egy kéziratmásolat is tanúskodik, amelyen világosan látható, hogy Rejtő nagyon sokat dolgozott, csiszolt az egyes szövegvariánsokon, mire végül nyomdába engedett egy-egy szöveget.

A könyv tekintélyes részét teszik ki a szövegközlések, melyek között fiatalkori versek, szerelmi és hivatalos levelek, egy önéletrajz, a *Nagykörút* című bulvárlap első és egyben utolsó száma, egy filmterv, újságcikkek, bohózatok és a már említett kisregényváltozatok találhatók, melyek egyrészt az olvasó tájékozódását segítik, másrészt alátámasztják, illusztrálják a tanulmányokat. Az író szerelmi levelezéséből például kiderül, hogy Rejtő valóban olyan szívtelenül bánt a nőkkel, ahogyan Győri Anna állította tanulmányában. Először általában rajong értük, majd megunja őket, rideg lesz és közönyös, végül szakít. Egyik legnagyobb szerelmét, Horváth Bözsit például a következőképpen oktatja ki: „...fiam, ha velem nagyon boldog akarsz lenni, kérj tőlem bocsánatot, hogy megsértettelek, és nagyon, nagyon szeressél, mert tőled megérdemlem, és nekem egyáltalán nem imponálnak a szerencsétlen mártírok. Te egy fiatal kis kölyök vagy, aki nagyon boldog lehet, akit szeretek, és aki szépen, engedelmesen kell, hogy visszajöjjön hozzám, mert úgysem tud nélkülem élni...” (192). Igen nagy meglepetés lenne effajta sorokat olvasni egy Rejtő-regényben.

A dokumentumok között található még egy 1927-ben írt, az *Újság* című lap riporteri állaspályázatára küldött önéletrajz, mely már sokkal inkább beleillik az *œuvre*-be, annál is inkább, mert jókora része ennek is fikció. A még fiatal, ámde hihetetlen öntudattal és ambíciókkal rendelkező Rejtő minden gátlás nélkül füllent magának orvosi fakultást Pesten és Berlinben, „teljes jártasság”-ot a filozófiában, a politikában, a közgazdaságban, a művészetekben, az irodalomban és a hittudományokban, valamint tökéletes német nyelvtudást. Képességeit, rátermettségét illetően sem habozik szuperlatívuszokban beszélni saját magáról, ám az állást végül mégsem kapta meg.

Így értünk vissza a könyv elejére, *Thuróczy Gergely* nagy, bevezető tanulmányához, mely akár kismonográfiának is tekinthető. A címe, *Legendavallató mítoszszelvény*, a maga nyakatekertségében is jelzi, melyek fő elemzési szempontjai. Ahogyan a szerző is rögtön az elején leszögezi: „Rejtő Jenőről rengeteg sztori forog közszájon, ám a legtöbbet nem támasztja alá tényanyag – úgyszólván nincs is életrajza, csupán legendá-

riuma. Talán egyetlen más magyar művésztől sem született annyi »biográfiai« anekdota [...]. Jelen tanulmány és emlékkötet a Rejtő-regék dzsungelében próbál rendet vágni a tények markáns machetéjével...” (16). Szerzőnk igen virtuóz módon forgatja a bozótvgót, s mindamellett, hogy valóban számos mítoszt oszlat szét, közben a rendelkezésre álló adatok alapján rekonstruálja Rejtő életét és pályáját. S itt a helye, hogy említést tegyünk végre arról az apropóról is, mely miatt a szerző-szerkesztő machetét (és klaviatúrát) ragadott: ez pedig a könyvben is közölt *Konzílium az esőerdőben* című kisregény mintegy feltucatnyi, a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött változata. Ez adta az indítást az emlékkötet létrejöttéhez, de Thuróczy már a 2003-as Rejtő-kiállítás óta foglalkozik az életművel, melynek rá osztották a „tető alá hozatalát” – ahogyan ezt a szerkesztői utószóban írja. Vagyis hosszas kutatói-filológiai munka eredményét foglalja össze ez a tanulmány, mely az életrajzok szokásos menetét követi.

Megtudjuk, hogy a kis Jenő Reich néven asszimilálódott zsidó családba született. Édesapja, Reich Áron sok mindennel próbálkozott, hogy eltartsa a családot, hol több, hol kevesebb sikerrel. Rejtőnek két bátyja volt, és érdekes, hogy idővel mindhárom fivér máshogy magyarosította családnévét. A sakkozó Lajos Vilmos az „Egri” családnévét választotta, az ügyvéd Gyula pedig a „Révai”-t. Rejtő finoman szólva sem volt mintadiák, és mindig rengeteg dolog érdekelte egyszerre: a sport, a színház, verseket írt – így aztán az érettségiig sem jutott el. Viszont már 18-19 éves korában elkezdett verseket írni Ady modorában, melyeket Thuróczy „álmatag, világfájdalmas, halálváró, borongós” művekként jellemez, és megkockáztatja azt a feltevést, hogy a későbbi Rejtő Troppauer Hümér alakjában „saját fiatalkori, komolyan nem vehető költői énjét parodizálja” (23).

Thuróczy másik spekulatív feltevése az, hogy számos mű címében tetten érhető valamilyen hiányállapotr, megfosztottságra utaló jelző, mint például az *elveszett*, *ellopott*, *láthatatlan*, és ezek valamilyen fogyatékoságérzetet jeleznek, „a szerző lelkében lévő bizonytalanságot” (31), melyet a humor révén próbál kompenzálni. Jómagam inkább úgy gondolkodom erről, mint az egyszeri detektív, aki szerint nem kell nagyszabású és körmönfont rejtélyt látni egy-egy bűntényben,⁴ hiszen „ha rablásról van szó, akkor azt valami szakember csinálta, ha meg gyilkosságról, akkor családtag vagy rokon”.⁵ Hasonlóképpen a megfosztottságot kifejező jelzőknek az az egyszerű magyarázata lehet, hogy a ponyvák hőseitől sem áll távol a fosztogatás. Kalandregényekről van szó, melyekben hétpróbás, öt kontinens rendőrei által körözött csirkefogók szerepelnek, akik olykor ellopnak, elsikkasztanak, ezt-azt; hol egy hadihajót, hol egy futárt, és a regények cselekménye jellemzően egy-egy ilyen „stikli” köré szerveződik.

Rejtő vándoréveit, a Nyugat-Európában töltött három évet a halála után mintegy 55 évvel kiadott, *Megyek Párizsba, ahol még sohasem haldokoltam* című útinaplóból lehet rekonstruálni, melyben Thuróczy szerint már felfedezhető a későbbi regények

⁴ Mensik nyomozóról van szó, Karel ČAPEK *Gandara báró halála* című novellájának hősről. In uő, *Betörők, bírák, bűvészek és társaik*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1969.

⁵ I. m., 36.

egy-egy motívuma. Sőt, rögtön az első ponyvaműve, *A párisi front* is ebből a naplóból táplálkozik. A mai olvasó számára már a nem annyira ismert regény elemzése során teljes fegyverzetében megmutatkozik a machetés filológus, aki a kis könyvecske összes kiadását sorra veszi és összehasonlítja egymással. Hasonló alapossággal jár el Rejtő egyetlen számot megért lapja, a *Nagykörút* bemutatása során is: nemcsak a cikkeket, hanem a reklámokat is igyekszik felfejteni.

Ezután már az érett, igazi Rejtő-művek bemutatása következik, melyek szűk 11 év alatt keletkeztek. Ahogyan Thuróczy írja, 1932-től lett „pesti íróvá, az abszurd világszemlélet művésztévé, a nyelvi humor utánozhatatlan mesterévé” (57). Hihetetlen ez a munkabírás: regények, librettók, bohózatok sora, melyek külön-külön is kiadnának egy életművet. S mindehhez vegyük hozzá, hogy szinte mindig volt valamilyen zűrös nőügye, nem volt állandó lakása, viszont a pénzzavar végigkísérte az életét, maratoni kártyacsatákat játszott, és az alkoholt sem vetette meg, valamint láncdohányos volt. Mindeközben folyamatosan írt, méghozzá – mint fentebb láttuk – egészen rendkívüli alapossággal gondozta a saját szövegeit és a könyvek sorsát is figyelemmel kísérte. Hasonló precizitással alkotta meg saját imázsát: „a keménykötésű, művelt, csatamezőn és irodalmi berkekben egyaránt harcedzett férfiú szerepét vállalta föl” (125).

A szerző valóságos filológiai detektívmunkát végzett, hiszen minden lehetséges nyomot felkutatott Rejtő életével és műveivel kapcsolatban. Például a fent említett imázs – és egyszersmind a legenda – egyik eleme volt, hogy az író is szolgált az általa oly sokszor megírt Francia Idegenlégióban. Ez már csak azért is makacsul tartotta magát, mert Rejtő terjesztette ezt magáról – amiben talán üzleti megfontolás is szerepet játszott –, ám Thuróczy ennek a mítosznak is éppúgy bozótívágóval esik neki, mint annak a másik, fentebb már szintén említett népszerű legendának, mely szerint Rejtő gyakorta fizetett kéziratral a kávéházakban. Furcsa, ugyanakkor szórakoztató kettősség a szerző módszerében, hogy miközben deklaráltan igyekszik minden mítoszt eloszlatni, aközben nemegyszer vakmerő spekulatív következtetésekre ragadtatja magát.⁶ De egy Rejtőről szóló tanulmánynak ennyit el kell viselnie.

Igaza van Kemény Istvánnak: itt egy modern világmítoszról van szó, méghozzá Budapest nagy mítoszáról. Hiszen hiába játszódnak a regények egzotikus helyszíneken, őserdőben, távoli tengereken, a sivatagban: nyelvük a pesti flaszteren született. Thuróczy intellektuális, abszurd humornak nevezi ezt, mely nem egyéb, mint „a pesti (tágabban: a közép-európai zsidó) humor – a paradoxonokra épülő csattanók, a szóviccekből kipattanó életbölcsekségek, rögtönző kiszólások, a groteszk látásmód stb. – beemelése a konvencionális, nemritkán unalomig ismételt kliséken tengődő krimi/kalandregény műfajába” (129). A pesti nyelvi univerzum tágul itt végtelenné, és olvasás közben valóban felvetődik a kérdés: „hol élünk mi, sőt – miért”.

⁶ Ilyen például az a feltevés is, hogy Rejtő a Gibson gitármárka után vette volna fel az L. Gibson művésznevet, ráadásul az L5-ös modell valamilyen kapcsolatban lenne azzal, hogy éppen őt regényt írt ezen a néven.